

“TENKİD VE TAHLİL: *RUHU’L-KAVANİN*, MÜELLİFİ: MONTESQUIEU, MÜTERCİMİ: HÜSEYİN NÂZİM”*

Köprülüzâde Mehmed Fuad

Haz. Ali Adem Yörük**

Evvelâ mütercim-i eseri tebrik ile söze başlamak isterim. Çünkü herkesin, hatta ilim ve irfana en çok iddia-yı nisbet edenlerin bile, parlak ve peygamberâne unvanlar altında her ay yeni ve muhteşem birer cilt neşrettikleri şu sırada, kütüb-i ilmiyenin ümmehâtından madud olan *Ruhu’l-Kavanin*’i o kadar muvaffakiyetle lisanımıza nakletmek büyük bir hıdmet-i milliyedir. Dört beş senelik hayat-ı Meşrutiyetimizde, Türk hayat-ı irfanı için bu kadar mühim bir teşebbüse ibtidâr ve onu ikmâl edenler ma‘a’t-teessüf pek az oldu. Temenni edelim ki mütercim ve tâbi başladıkları hizmeti yakın vakitte itmâma muvaffak olsunlar. Çünkü bu lâ-yemût eserin Türkçe’de bulunmaması, itiraf etmeliyiz ki, bir nakisa-i ilmiye ve medeniyedir. On sekizinci asrın en yüksek dimağlarından biri olan Montesquieu’yu bilip öğrenmeden hukuktan, sosyolojiden, ulûm-ı içtimaiyeden bahsetmek muhaldir. Bugün herhangi bir eser-i hukukîyi, bir sosyoloji kitabını açacak olsak orada mutlaka Montesquieu’nun efkâr ve nazariyâtından bahsedildiğini görürüz. Çünkü *Ruhu’l-Kavanin* o eserlerdendir ki ilim ne kadar terakki ederse etsin, ne gibi tahavvülâta uğrarsa uğrarsın kıymet-i tarihiyesini asla kaybetmez.

Filhakika *Ruhu’l-Kavanin* müellif-i şehîri gerek seyahat hikâyelerinin tarz-ı istimalindeki, gerek hususât-ı sairesindeki hatîât ve mübalağâta, tasmimlerinin yanlışlığına rağmen

* Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Tenkid ve Tahlil: *Ruhu’l-Kavanin*, müellifi: Montesquieu, mütercimi: Hüseyin Nâzım”, *Tasfir-i Efkâr*, nr. 85-884, 28 Eylül 1913, s. 2.

Fuad Köprülü’nün bu yazısı tercümenin tamamlanamamış ilk baskısının formalar halinde çıkmaya başlaması münasebetiyle yazılmıştır. On ikinci kitabın yirmi birinci faslına kadarki konuları içeren ilk baskının künyesi: Montesquieu, *Ruhu’l-Kavânîn*, mütercimi: Hüseyin Nâzım (Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye İdaresi Müdiriyyet-i Umumiye mütercimi), Sancakçıyan Matbaası, [Hicrî] 1331, 320+3 s. Tercümenin tam metni, on yıl sonra Maarif Vekâleti tarafından iki cilt halinde yayınlanacaktır: İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1339, c. I, 440+1+18+1 s.; c. II, 394 s. (İkinci cilt Cumhuriyet’in ilanından sonra basılmıştır).

** Dr. Öğr. Ü., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı.

sosyoloji hakkında pek mühim fikirler elde etmiş, bu ilmin tarih-i tekâmülünde yeni bir devre-i terakki küşâd eylemiştir. Çünkü Franklin Giddings'in [1855-1931] *İlm-i Cemiyet* [*The Principles of Sociology: An Analysis of the Phenomena of Association and of Social Organization*] nam eser-i marufunda söylediği gibi Eflatun'dan, Aristo'dan Campanella'ya Locke'a gelinceye kadar nazarî ve tasavvurî olan “nazariye-i içtimaiye” Montesquieu ile müşahedât ve mütalaât-ı sırfiye üzerine ibtinâ ederek “tavsifî” bir şekil almıştır.

Montesquieu, her şeyi müselseliyet-i muayyenesi dahilinde ve hey'et-i mecmuasıyla nazar-ı mütalaaya alabilecek bir kabiliyete malikti. Binaenaleyh kitabının tedkik-i kavanine hasr eylediği birinci mebhasta “kavaninin, en vâsi mâna ile, tabiat-ı eşyadan müstenbat zaruri rabitalardan ibaret olduğunu” söyleyerek muayyeniyet-i hadisâtı tasdik etmiş ve müessesât-ı siyasiye ve eşkâl-i hükümâtın suver-i tevellüd ve intifâsında hep bu fikri tatbik eylemiştir. El-yevm bütün mütefekkirîn-i ahîrenin tedkik ve teşrihine çalıştıkları bir fikr-i siyasîyi; “müessesât ve kavaninin mahsulât-ı keyfiyeden ibaret olmayıp, bunların devam ve icra-yı tesir etmeleri için bazı şerâit-i tabiiyenin mevcudiyeti zaruri bulunduğu” fikrini ilk evvel meydan-ı vuzuha çıkararak ve böylece kanunların iklim ile, örf ve âdetle, tarz-ı hayat ve maişetle, edyân ve secâyâ-yı milliye ile münasebetdâr olduğunu ilk defa -müfrit, fakat ilmî bir surette- gösteren şüphesiz ki Montesquieu'dur.

Mamafih On sekizinci asır feylesoflarının seviye-i dimağiyesinden oldukça tebâüd etmiş, yükselmiş olan bu derin mütefekkir, tabîî muhitinin yanlış nazariyelerinden tamamıyla tecerrüd edememiş, tamamıyla müsbet bir tarz-ı tefekkür ve müşahedeye asla malik olamamıştı. *Felsefe-i Cedîde Tarihi* [*A History of Modern Philosophy*] nam eser-i meşhurun müellif-i mütebahhiri Höffding [Harald Höffding, 1843-1931] bu hususta diyor ki:

“İngiltere'den avdetini müteakip, bahçesini İngiliz parkları gibi tanzim etti, efkâr-ı siyasiyesi ise İngilizlerinkine müşâbih bir levn iktisab eyledi. Mamafih şurasını da enzâr-ı dikkatten dûr tutmamalıdır ki İngiltere meşrutiyeti hakkındaki tavsifât-ı meşhuresi, bu meşrutiyetin tarih ve örf ve âdât-ı milliye ile münasebâtına dair tettebbuât-ı amîka üzerine değil daha ziyade Locke'un *İdare-i Mülkiye* nam kitabı hakkındaki tedkikât ve mütalaât üzerinedir. Locke'un bu kitabı ise ihtilalin nazarî bir tebriyenâmesiydi. Müellif hiçbir vakit tarihan mevcut bir şeyi tasvir ettiğini iddia etmiyordu...”

Halbuki Montesquieu, Locke'dan daha ileri gitmiş, İngiltere meşrutiyetinin hakikat-i halde istinad etmekte olduğu esasât-ı metîneyi görmeyerek sırf birtakım eşkâl-i zahireye atf-ı ehemmiyet etmiştir. Ayrı ayrı makalât ile teşrihi icâb eden bu hususâtı burada dûr u dirâz tedkike makalemizin hacmi tabîî müsait değildir. Yalnız şu ciheti izah etmek istiyorum ki bu gibi nukât-ı nazar dikkatten dûr tutulmadığı halde Montesquieu'yu on sekizinci asır feylesoflarının efkâr-ı mücerredesinden tamamıyla kurtulamamış addetmek hiç de yanlış bir hareket addolunamaz. Spencer'ın bir eser-i marufunda iddia ettiği gibi, eski feylesofları felâsife-i cedîdeden tefrik eden “kanun-ı tabîî” fikrini şiddetle müdafaa eyleyen ve sâir birçok nukât-ı nazardan on dokuzuncu asır mütefekkirlerine benzeyen *Ruhu'l-Kavanin* müellifini klasik fikirlerin rıbka-i esaretinden tamamıyla kurtulmuş addedemeyiz. Çünkü o, kavanin ve müessesâtı yalnız hal-i sükûn ve müvâzenette, yani bir zaman-ı sâbit ve muay-

yen zarfında nazar-ı itibara alarak, onları artık bir şekl-i mütekemmil ve intihaîye reside olmuş zannediyor ve mütalaât ve muhakemâtını ona göre yürütüyordu. Müverrih-i şehîr [Albert] Sorel’in [1842-1906] dediği gibi o asla hükümâtı tekemmül-i tarihîleri esnasında takip etmeyerek, onları mütevakkıf, mütekemmil ve bir şekl-i intihâîye reside olmuş gibi göstermiştir. Halbuki August Comte’un sosyoloji hakkındaki eser-i muazzamında izah ettiği vechile, ilmin bilumum saha-i işigalinde hal-i müvâzenetle hal-i hareket arasında bir rabita, bir münasebet mevcuttur. Mesela hendese kainatı hal-i müvâzenette, mihanik ise hal-i harekette tedkik eder. Teşrih, azanın tarz-ı bina ve teşekkülünü, yani hal-i sükûn ve müvâzeneti; fizyoloji ise azanın vezâifini, yani hal-i hareket ve faaliyeti mütalaa eder. İşte bunun gibi sosyolojide de bir “mebhas-ı tevâzün-i içtimaî” vardır ki cemiyetin vücudu için lâzım gelen şerâit-i daimiyeyi tedkik eder. Fakat bu ancak “tecrîd” sayesinde kabul olunabilir bir fikirdir. Çünkü hakikat-i halde bir cemiyetin tekâmülü daimi olduğu için, onu yalnız bir zaman-ı muayyende değil, edvâr-ı tekâmülünün her müteakip safhasında mütevâliyen tedkik etmek ve o hareketi tayin eden daimiyü’l-cereyan kanunları bulmak lâzımdır ki bunu yapacak olan “mebhas-ı harekî-i içtimaî”dir. Adolphe Coste’un [1842-1901] söylediği gibi, bir cemiyetin esna-yı seyr-i tekâmülünde muhtelif noktalarda enstantane bir fotoğrafını almak, tesâvir-i mezkurenin vuzuhu için lâzım olsa bile müteakiben onları birbiriyle mukayese etmek şarttır. Zira şerâit-i intizam ve müvâzenet, icabât-ı zaruriye-i terakki hakkında peyda-yı malumat edil[me]diği takdirde nâ-kâbil-i fehmdir.

İşte Montesquieu, bu gibi nukâtı nazar-ı itibara almayarak, klasik temaşanın kavâid-i esasiyesi olan “vahdet-i zaman, vahdet-i mekân, vahdet-i fiil” kaidelerini müessesât ve kavaninin tedkik-i teşekkülünde kendisine bir rehber addetti. Fakat zamanın tevlid ettiği bu nakais-i ilmiye ile beraber *Ruhu’l-Kavanin* ebedi bir âbide-i fikriye ve ilmiye olmak kıymetini asla kaybetmez. Bu itibar ile, o âbide-i ilmiyenin muhit-i irfanımızda da rezk olunmasını mühim bir hadise-i fikriye addetmekte herhalde haklıyız.